

УДК 94(477)“1917/1921”

Щербатюк В.М.,

канд. істор. наук, докторант кафедри новітньої історії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Пошукові експедиції як спосіб дослідження селянського
повстанського руху доби Української революції 1917 – 1921 рр.
(за результатами пошукових експедицій організації «Витоки»
Національної спілки краєзнавців України)*

У статті висвітлюється роль науково-пошукових експедицій як одного із способів дослідження селянського повстанського руху Української революції 1917–1921 рр. На конкретних прикладах аналізується важливість використання у наукових працях місцевих матеріалів, доводиться необхідність комплексного застосування матеріалів архівів, науково-пошукових експедицій, спеціальної літератури у процесі досліджень.

Ключові слова: дослідження, науково-пошукові експедиції, селянство, селянський повстанський рух, повстанці.

Сучасні науковці у своїх працях стверджують, що способи дослідження історії мають бути комплексними: з використанням спеціальної наукової літератури фондів бібліотек та інших закладів, документів архівів та місцевих матеріалів. Виважені результати пошуків неупередженого дослідника відзначаються об'єктивізмом і мають наукову цінність. Проте вони повинні бути ще й цікавими і не лише фахівцям. Значною мірою цьому сприяють місцеві матеріали: археологічні, історичні, етнографічні, фольклорно-побутові, архітектурно-мистецькі та ін. До рук допитливого дослідника потрапляють вони здебільшого у результаті пошукових експедицій, які проводяться як спеціальними фаховими закладами, так і громадськими організаціями, що вони їх здійснюють у межах своєї компетенції відповідно до діючого законодавства. Щоправда, пошуки останніх різняться від інших організацій, насамперед, тим, що реалізація їх відбувається винятково завдяки ентузіазму і зацікавленості організаторів. Прикладом можуть слугувати пошукові експедиції організацій «Витоки»^{*} Національної спілки краєзнавців України. Значна частина з них торкалася не лише історії рідного краю [1, с. 88], а й окремих наукових проблем історії України, зокрема, селянсько-повстанського руху 1917 – першої половини 1920-х років [2;3, с.117–126].

Так, досліджуючи постать отамана Квітковського і Медвинське повстання, члени спілки «Витоки» вдалися до пошукової роботи у селах Боярка Лисянського району Черкаської області та Медвин Богуславського району Київської області. У період з 2000 до 2008 р. там було зібрано значну кількість переказів старожилів, спільно з місцевими краєзнавцями здійснений аналіз наявних документів і матеріалів наукових пошуків. Як результат були розширені відомості про Квітковського та його участь у революційних подіях 1918 – 1920 рр. [4;5;6]. Поеднання місцевих і архівних матеріалів з небагатьма наявними відомостями щодо повстання в с. Медвин поглибило дослідження цієї проблеми. Важливими для учасників експедиції 17 – 18 липня 2001 р. стали відомості про безневинно розстріляних червоноармійцями загону С. Будьонного поблизу Ковтунового лісу 79 із 80 приречених

© Щербатюк В.М.

^{*} Районний осередок Національної спілки краєзнавців (НСК) України в Лисянському районі Черкаської області, створений згідно резолюції Всеукраїнської науково-практичної конференції 4–5 вересня 1998 р., зареєстрований 15 липня 2009 р. Має власне періодичне видання, сайт в мережі Інтернет, програму і стратегію розвитку. Діяльність поширена на території України, співпрацює з окремими науковцями і організаціями Російської Федерації, Польщі, Чехії, Великої Британії, США, Німеччини. Визнаний одним з кращих районних осередків НСК України.

медвинських селян*. На той час на ще не до кінця упорядкованому місці їх загибелі був встановлений хрест, поблизу якого прямо на землі стояла гранітна дошка з написом: «Ви без вини порубані в цім полі /Руками підлих і безжалісних катів, /Та люди не забудуть Вас ніколи /Землі своєї рідної синів» [7]. Доповнили дослідження матеріали учасників тогочасних подій, віднайдені у засобах масової інформації періоду німецько-фашистської окупації [8]. У жовтні 2008 р. дослідження Медвинського повстання були відновлені у ході чергової експедиції. Її учасники акцентували увагу на створенні та діяльності так званої Медвинської республіки і дійшли висновку, що то була одна із форм самоврядування місцевих селян, винайдена у боротьбі за владу [9].

У 2000 р. за сприяння Лісянського РВ УМВС України в Черкаській області науковці В. Щербатюк, М. Лаврега, Л. Лаврега здійснили поїздку по Звенигородському району Черкаської області. У ході названої та інших експедицій уточнені окремі події Звенигородського збройного повстання 1918 р., біографії ініціаторів створення перших загонів Вільного козацтва – братів Никодима і Хрисанта Смоктьїв та першого кошового отамана Звенигородського коша Вільного козацтва Семена Гризла. Зокрема, розповіді нащадків Смоктьїв, яких вдалося відшукати, розкрили обставини смерті Х. Смоктья. Останній за антирадянську діяльність був висланий до Архангельської області, загинув трагічно: під час лісозаготівлі його зачепила і смертельно поранила зрізана сосна [10]. Роздрібнені на той час відомості про Звенигородське повстання Київської губернії були систематизовані, доповнені архівними і місцевими матеріалами. Зокрема, останні допомогли уточнити час і місце початку повстання: ним стало давньоукраїнське чумацьке село Орли Лісянської волості Звенигородського повіту. Саме там 3 червня 1918 р. місцеві селяни розгромили каральний загін, що прибув до села. Наступного дня це саме зробили й селяни с. Ганжалівка тієї самої волості [11]. Дослідники повстання спробували спростувати міф радянської доби про домінуючу роль в організації виступу більшовицьких загонів. Сукупність архівних документів та спомины нащадків учасників збройного повстання переконливо засвідчили, що його рушійною силою було селянство в авангарді боротьби якого стояло Вільне козацтво [12]. Комплексний підхід у дослідженні – використання і аналіз відомостей спеціальної наукової літератури, документів архівів та місцевих матеріалів сприяв об'єктивізму і новаторству у висвітленні проблеми [13, с. 140]. Дослідження повстання за висновками сучасних вітчизняних фахівців стало «...чи не найбільш повним і докладним висвітленням в українській історіографії» [14, с. 224]. Слід відзначити, що окремі сучасні зарубіжні автори висловлюють думку щодо причетності до повстання Польської організації військової. Зокрема, вчений Інституту історії та міжнародних відносин Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Польща) Олександр Голіченко наголошує на необхідності подальшого дослідження біографії військового начальника Звенигородського повіту Михайла Павловського [15, с. 323], його причетність до названої організації** та участь у «...провокації повстання і озброєнні напередодні місцевих селян» [16, с. 128]. Не погодимось щодо озброєння селян М. Павловським*** та його причетності до так званої провокації повстання, адже аналіз архівних і місцевих матеріалів вказує на те, що спровокували виступ селян дії каральних загонів, спрямовані на утихомирення населення, а причинами повстання стали невдоволення українських селян поведінкою і присутністю в Україні австро-німецьких військ та зобов'язання українського уряду постачати Австрії та Німеччині продукти за надану їх військову допомогу в боротьбі з окупацією Червоною

* Один із 80 приречених на смерть медвинців під час розстрілу був поранений і чудом залишився живий.

** У дослідженні: Тичина Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 1. – К.: Темпора, 2007. – 536 с., за якою подаємо посаду М. Павловського, що він її займав у Звенигородці з 20 лютого до травня 1918 р., відсутня інформація про його причетність до Польської організації військової.

*** Значну кількість зброї селяни отримали внаслідок грабежу місцевих військових складів. Цьому сприяв уповноважений 7-ї дільниці демобілізації Південно-Західного фронту Ю. Тютюнник, який згодом став ідейним натхненником Звенигородського збройного повстання (керівник повстання – Левко Шевченко).

армією значних територій України. Однак, ми поділяємо думку О. Голіченка у необхідності подальшого вивчення життя і діяльності М. Павловського. Очевидно, це спричинить до наступних науково-пошукових експедицій до Звенигородщини.

Велику кількість місцевих матеріалів було віднайдено у ході квітневої 2009 р. експедиції до с. Журжинці Лисянського району. Зокрема учасники експедиції записали перекази жителів щодо місцевого отамана 1918 – 1920 рр. Степана Туза. Тоді ж був здійснений аналіз усіх існуючих про нього даних, результати знайшли своє відображення в наукових публікаціях [17]. Один із важливих висновків: С. Туз намагався організувати на підлеглий йому території незалежну українську владу [17, с. 192].

У цій статті ми зосередимо увагу більше на результатах червневої (2009 р.) експедиції до Холодного Яру*. Мета цієї публікації – обґрунтувати пошукові наукові експедиції як одного з важливих способів дослідження селянського повстанського руху доби Української революції 1917 – 1921 рр., висвітлити роль експедицій та значення місцевих матеріалів у процесі дослідження.

За підсумками цієї експедиції звертають на себе увагу терміни «Холодний Яр» та «Холодноярська республіка». Зрозумілим у географічному контексті постає Холодний Яр як унікальна і специфічна місцевість, пересічена багатьма лісовими урочищами, кожен з яких має свою назву. Під впливом історичних подій спротиву українського селянства поневолювачам, який організовувався і починався з виступів саме з Холодного Яру, ця назва стала узагальнюючим символом боротьби українців за свободу і незалежність своїх територій та держави. За кількістю унікальних археологічних та історичних об'єктів Холодний Яр посідає одне з перших місць в Україні.

Щодо терміна «Холодноярська республіка»: дослідники Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» під час нашої експедиції 4 – 7 червня 2009 р. висловили думку щодо більшої правомірності застосування терміна «Холодноярська організація» ніж «Холодноярська республіка».

У спеціальній історичній літературі та окремих публікаціях, що торкаються подій Української революції 1917 – 1921 рр., ми зустрічаємо Баштанську (1919 р.), Висунську (1919 р.) [18;19], Мліївську (1919 – 1922 рр.) [20], Медвинську (1920 р.) [21] та інші республіки. Незважаючи на територіальні, типологічні та ідеологічні відмінності, це були форми селянського самоуправління, які виникли в результаті революційних процесів у боротьбі за владу в Україні проти окупантів. Однак переконливо постають ті з них, які згадуються в архівних документах, мемуарній літературі, переказах старожилів тощо. Так, результати наукових експедицій підтверджують, що й сьогодні у с. Мліїв Городищенського району Черкаської області селяни згадують про те, що дорогу до села перекривав шлагбаум з вивіскою «Мліївська республіка», а місцеві повстанці зі зброєю у руках відстоювали інтереси селян. Нове покоління медвинців з уст в уста переповідають гімн Медвинської республіки. Дослідження Висунської і Баштанської республік видатного українського прозаїка Ю. Яновського (27.08.1902 – 25.02.1954), якими він займався в 30-х роках, лягли пізніше в основу роману «Чотири шаблі», забороненого радянською цензурою. Разом з тим, заради об'єктивізму, зазначимо, що про Холодноярську республіку зустрічаємо у працях сучасних авторів [22; 23, 195]. Однак самі повстанці вдавалися до назви Холодноярська організація, а себе називали козаками полку Гайдамаків Холодного Яру [24]. Термін Холодноярська організація та її вищий орган управління повстанський комітет (повстанком) зустрічаємо і в архівних документах [25]. Щоправда повстанська структура була наскільки організована, що її можна було б порівняти із місцевою «республікою», що й зробив у своєму романі «Холодний Яр» колишній холодноярець, письменник Юрій Горліс-Горський [26, с. 10]. Територія військово-політичної організації Холодного Яру не була сталою: в основному охоплювала Чиги-

* Експедицію 4–7 червня 2009 р. здійснили В. Щербатюк і Ю. Нестеренко по території Кам'янського і Чигиринського районів Черкаської області, Світловодського і Олександрійського районів Кіровоградської області. Автор дослідження висловлює щирі слова вдячності директору Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» В. Полтавцю, завідувачу філіалу заповідника «Холодний Яр» (с. Медведівка) Б. Легоняку; директору Кам'янського державного історико-культурного заповідника.

ринський і східну частину Черкаського повітів. Проте її вплив поширювався на повіти південної Київщини, значні простори Полтавської та Херсонської губерній. У 1921 р. організація обіймала Чигиринський, Олександрійський, Єлизаветградський, Звенигородський, частину Уманського повітів. Опорною базою був Холодний Яр – урочища в околицях Чигирини та Мотронинський монастир [27, с. 293].

Результати пошукових експедицій та аналіз документів архівів переконують, що самоорганізація селян зростала разом із посиленням національної свідомості українських селян. Проте згадані вище форми їх самоорганізації і управління не набули своєї довершеності. Навіть під час найвищих проявів селянського руху – збройних повстанських виступів, селяни віддавали перевагу обороняти насамперед свої рідні села, волості та повіти, а не всю Україну.

За результатами експедиції звертає на себе увагу останній бій головного отамана Холодного Яру Василя Чучупаки на хуторі Кресельце. З часом ця трагічна подія обросла легендами. Піддається сумніву, що у бою з чекістами зривила кобила Василя. Директор музею «Холодний Яр» (с. Мельники Чигиринського району Черкаської області) – філіалу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Б. Легоняк переконує: «... коли В. Чучупака відірвався від переслідувачів і побачив, що його товаришів (у тому числі й брата Петра) оточили вороги, він повернув коня назад і кинувся на допомогу. Наблизившись, Василь нажав на гашетку ручного кулемета. І тут зброя відмовила, довелося стріляти із револьвера. У безнадійній ситуації, щоб не потрапити в полон, В. Чучупака останню кулю пустив собі в скроню...» [28].

Силами історичного клубу «Холодний Яр», особистими зусиллями його керівника Р. Ковалю, місцевими краєзнавцями та жителями, що не байдужі до історії свого народу, 28 жовтня 1995 р. встановлено пам'ятний знак на місці останнього бою В. Чучупаки [29]. Значення цієї події надзвичайно велике: щорічно у квітні почали проводитись організовані заходи на вшанування холодноряців, серед населення посилюються патріотично-пропагандистські настрої. Це, насамперед, сприяє вихованню підростаючого покоління у дусі патріотизму і поваги до своєї держави, її історії, традицій українського народу, формує відчуття гордості за героїв України.

У ході червневої (2009 р.) наукової експедиції нам вдалося зібрати інформацію щодо місця останнього бою головного отамана Холодного Яру. Місцеві дослідники стверджують, що отаман В. Чучупака загинув в іншому місці, а не там, де встановлений пам'ятний знак – метрів за 400 – 500 праворуч, ближче до лісу. Ця відмінність не впливає на цілісність картини подій, проте порушує принцип історичного об'єктивізму. Крім того, на нашу думку, подібна неточність недопустима при експозиційній формі висвітлення обставин і місця смерті героя. А коли врахувати, що сьогодні краєзнавчий рух тісно поєднується з науковими дослідженнями (у цьому і є його один з показників високого ступеня розвитку), а окремі аспекти вітчизняної історії (у тому числі й селянсько-повстанський рух) можуть бути конкретизовані і найбільш повно досліджені лише в тісній співпраці з краєзнавчими пошуками на місцях, то подібних неточностей потрібно уникати. У донесенні до широких верств населення правдивої історії вагому роль відіграє саме український краєзнавчий рух [30, с. 6]. Нині подальше утвердження української державності потребує конкретних дій, а тому це вимагає конкретики та об'єктивізму і у краєзнавстві, науці та освіті, культурі, та інших галузях. Патріотично-пропагандистська робота повинна опиратись на науковий об'єктивізм. Такий стан речей сприятиме подальшому розвитку науковості в дослідженнях. Науковість є стрижнем досліджень. Це стосується й історії України, минушини того чи іншого краю, селянсько-повстанського руху 1917–1920-х рр., дослідження і висвітлення якого було спотворено в радянський час. Тому, на нашу думку, в пошуково-експедиційній роботі, коли її результати реалізуються чи то у публікаціях, чи то в увічненні подій, або персоналій у формі пам'ятних знаків. Місцеві матеріали, які ґрунтуються на спогадах очевидців, є важливими, адже уточнюють і конкретизують маловідомі події, відкривають неznані сторінки в історії. Проте, найбільш переконливими будуть ті факти, що підтверджуються документами з архівів, або ж іншими першоджерелами. Дослідники мають обов'язково це враховувати.

Матеріали науково-пошукових експедицій беззаперечно поглиблюють знання досліджуваної проблеми. Так, у ході експедиції до Холодного Яру нами записані цікаві відомості, що їх переповідають жителі місцевих сіл. Це стосується системи оповіщення у селян-повстанців 1917–1920-х років, що дає можливість робити певні висновки щодо чіткої організації повстанства. Відомо, що в кожному селі були сформовані бойова і допоміжна сотні. У випадку появи ворогів сигнал подавався дзвонами з місцевих церков. Наприклад, коли дзвонили «удар у дзвін» – проміжок – «удар у дзвін», поселяни знали, що у домовленому місці збирається бойова сотня, коли подавався сигнал «удар», «удар» – проміжок – «удар», «удар», то збиралася і допоміжна сотня. Тривожний сигнал «удар» – «удар» – «удар» – «удар» означав, що збираються усі. Так, отаман В. Чучупака у 1919 р. із чотирьох сіл міг при потребі зібрати 4 тис. вояків. Згодом, коли силою багнетів у селах Холодного Яру почала утверджуватись влада більшовиків, останні зняли дзвони із церков. Тоді повстанці вдалися до створення так званих зимівників – таємних місць свого перебування за межами поселень [24]. Нині ведуться їх пошуки. Як зазначили згадані вище директор музею «Холодний Яр» Б. Легоняк та директор Кам'янського історичного музею Ю. Ляшко, віднайдений табір повстанців. Окремі зимівники використувалися партизанами у ході радянсько-німецької війни 1941 – 1945 рр.

З переказів місцевих жителів черпаємо інформацію про приїзд до Холодного Яру Н. Махна. Останній зустрічався із В. Чучупакою. Йшлося про вільний проїзд територією Холодного Яру махновців, коли ті рухалися на Лівобережжя. Тоді ж, перебуваючи у Суботові, Н. Махно пожертвував кошти на Іллінську церкву [31].

Завдяки діяльності пошуковців повернуті із небуття імена значної кількості повстанців, хто віддав своє життя за Україну в боротьбі з ворогом. Так, вже після проголошення 1991 р. незалежності України широкі кола громадськості через засоби масової інформації дізнались від жительки с. Мельники Параски Оверківни Чиж про поховання на місцевому кладовищі поруч із могилою В. Чучупаки повстанців Петра Токовенка*, Данила Полтавця**, Прохора Деркача [32]. Переповідають, коли хлопці повертались до с. Мельники з ярмарку, що відбувався у сусідній Медведівці, по дорозі на них напав загін чекістів на чолі з Лопатою***. Прохора убили зразу, пораненого Данила і Петра закатували [28]. Очевидець П. Чиж ділилась спогадами восьмирічної дівчинки: «... чекісти прив'язали його [Петра. – Авт.] до брички і ледь живого притягли до нашої хати. Знущалися над Петром як хотіли: відрізали вуха й ніс, викололи очі. Тоді підпалили хату, а брата потягли по дорозі. Метрів через десять він і помер...» [32]. Над керівником місцевого загону чека Лопатою пізніше здійснив самосуд повстанець Петро Нежурись. Він відрізав чекісту язика, перерізав сухожилля на руках і ногах, а потім поклав на коня і відправив до відділу чека у м. Кам'янка [26, с. 252]. Це була помста Петра за те, що Лопата катував його вагітну дружину: побив, розрізав її живота, викинув живу дитину. Сама ж жінка померла від мук [26, с. 245].

Важливими фактами у дослідженні повстанського руху 1917 – 1920-х років Холодноярської організації є сучасні матеріали експозицій місцевих музеїв, де вдало поєднано архівні матеріали, речові експонати тих часів та розповіді населення. Серед розповідей – виклад окремих подій, мемуари очевидців і учасників повстанського руху, спогади нащадків повстанців. Одними з таких музеїв є філіал «Холодний Яр» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» та Кам'янський історичний музей Кам'янського державного історико-культурного заповідника, що на Черкащині. Ці науково-дослідні заклади завдяки напо-

* Петро у загоні В. Чучупаки був секретарем. Під час обшуку в його хаті чекісти знайшли друкарську машинку, документи.

** Дійсне прізвище невідоме. Полтавцем Данила назвали після смерті, оскільки той був родом з Полтавщини.

*** Ю. Горліс-Горський характеризує Лопату як «зłodийського батька із Чигирина»; про загін: «...«карателі» Лопати – це місцеві чигиринські хлопці, що самі партизанили проти німців, денікінців, а то й большевиків. Упіймавшись на крадежах та грабунках, вони втекли від самосуду селян на службу до червоних; боролися з повстанцями, одержавши в нагороду право «легальних» грабунків і насильств. Вони, так само як і холодноярці, знали добре лісові та польові доріжки, так само вміли уночі непомітно прокрадатися ними (за книгою: Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Львів: «Червона калина», 1992. – 344 с.).

легливості їх керівників Б. Легоняка і Ю. Ляшка одні з перших серед подібних організацій Центральної України взяли за дослідження подій Української революції 1917 – 1921 рр. та тогочасного селянсько-повстанського руху. Важливо, що завдяки наполегливій праці науковців зазначених історико-культурних заповідників досліджено участь у повстанському рухові рядових членів. Так, опираючись на дані експозиції Кам'янського історичного музею, список полку гайдамаків Холодного Яру поповнили: козак Жаботинської сотні К. Галайда (мешканець м. Кам'янка), козак І. Бик (1901 – 1980; житель с. Жаботин), козак Жаботинської сотні М. Тимченко (1894–1943), козак П. Чередник (1896–1921), козак І. Біган (1894 – 1965; житель с. Кулаківка) та ін. Вони повстали із забуття. Їх долі ще до кінця не досліджені, наповнені таємничими нерозгаданими подіями. Такі матеріали збагачують і конкретизують наші знання про селянський повстанський рух, зокрема, в аспекті його учасників та регіональних особливостей розвитку.

У ході пошукових експедицій для дослідження селянського повстанського руху доби Української революції 1917–1921 рр. важливими стають відомості родичів колишніх повстанців. Так, під час червневої (2009 р.) експедиції до Холодного Яру значну інформацію щодо чорноліських повстанців, які діяли спільно з холодноярцями, надав двоюрідний племінник легендарного отамана Пилипа Панасовича Хмари житель с. Цвітне Олександрівського району Кіровоградської області Юрій Мефодійович Хмара* (1938 р. н.), якому багато інформації про місцеве повстанство передав батько Мефодій Антонович, двоюрідний брат отамана П. Хмари.

До цього часу загадковою подією залишається останній бій отамана П. Хмари та його місце поховання. Зокрема, відомо, що у 1921 р. П. Хмара із загоном повстанців рушив на Черкаси. Проте, загін був оточений червоноармійцями на мосту через Дніпро. Хмару вирішили взяти живим. Повстанці відчайдушно проривалися через ворожі лави. П. Хмара майстерно орудував клинками** з обох рук і прорубався через заслін червоноармійців, почав відриватись від переслідувачів. Тоді противник відкрив вогонь по отаманові, який все ж встиг вскочити у плавні. З плавнів вплив лише кінь. Ю. Хмара припускає: «... в отамана могла влучити куля, проте Пилип міг і схитрити, імітувавши свою загибель» [33]. У матеріалах бюлетеня секретно-інформаційного відділу при РНК УСРР значиться діяльність загону отамана Хмари 1 листопада 1921 р. Щоправда, сумнівним у звіті є чисельність загону – 18 осіб [25, арк. 341]. Відсутні дані щодо чисельності кавалерії. Основна маса загону були вершниками. З відомостей іншого племінника отамана П. Хмари по його сестрі Марії Володимира Олексійовича Пасічника: «... через деякий час вночі у Цвітне до сестри Марії привезли пораненого Пилипа. Через кілька годин він помер від ран. Тоді ж вночі поховали отамана тайно, щоб ніхто не знав і не бачив. Місце поховання родичі утаємничили...» [33]. Тепер родичі допускають, що отаман був похований у садибі однієї з сестер – Марії, або ж Федори. Нині на вірогідному місці поховання отамана П. Хмари у с. Цвітне у його родинній садибі з ініціативи родичів і односельців встановлено пам'ятний знак, на меморіальній дошці якого напис: «На цій землі родився і проживав отаман Чорноліського полку Пилип Панасович Хмара (1891 – 1921). Слава отаманові та козакам, які боронили Україну. Вічна пам'ять».

Отже, у результаті науково-пошукових експедицій, як одного із способу історичних досліджень, науковці знаходять надзвичайно цінні матеріали. Останні щодо селянського повстанського руху 1917 – 1920-х років уточнюють і конкретизують маловідомі події, піднімають із забуття імена героїв, відкривають нові, незнані сторінки в історії Української революції 1917 – 1921 рр. Комплексне застосування матеріалів науково-пошукових експедицій, спеціальної наукової літератури та архівних документів значною мірою сприяють об'єктивізму дослідження.

Література

1. Експедиції краєзнавців щодо вивчення історії Лисянщини 1948–2002 // Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2002. – 408 с.

* Племінник отамана П. Хмари по його брату Антону.

** Коротша від шаблі холодна зброя. Зручна при використанні верхи на коні під час ближнього бою.

2. Березовський О. Наради керівників Звенигородського повіту щодо припинення боротьби отаманів Вільного козацтва проти радянської влади / О.Березовський // Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 175–176.
3. Щербатюк В. Селянський повстанський рух 1917 – 1923 рр. у дослідженнях науковців організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України /Щербатюк В. // Проблеми регіональної історії в контексті загальноукраїнських подій. – К.: Синопис, 2009. – 208 с.
4. Щербатюк В., Беззубець О., Павленко Р. Отаман Квітковський. Коротка біографічна довідка / В.Щербатюк [та ін.] // Добридень. – 2000. – № 12. – С. 21.
5. Квітковський // Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 106–107.
6. Щербатюк В.М. Отаман Квітковський в селянській війні доби Української революції 1917 – 1921 років (за матеріалами періодичних видань, документів архівів, наукових досліджень) В.М.Щербатюк // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 21. – С. 44–50.
7. За матеріалами експедиції 17–18 липня 2001 р. до с. Медвин Богуславського району Київської області та його околиць.
8. Дніпро. Медвинське повстання // Звільнена Україна. – 1941. – № 18. – 22 жовт.; Також див.: Добридень. – 2000. – № 12. – С. 22.
9. За матеріалами експедиції 11 – 12 жовтня 2008 р. до с. Медвин.
10. За матеріалами експедиції 1 серпня 2000 р. по Звенигородському району Черкаської області.
11. Щербатюк В.М. Звенигородське збройне повстання / В.М.Щербатюк //Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 43–53.
12. Іванченко М. Вільне козацтво/ М. Іванченко // Добридень. – 2000. – № 2–6. – 29–31; № 7–8. – С. 42–47.
13. Заремба С.З. В. Щербатюк. Історія регіонів України: Лисянщина /С. З. Заремба [та ін.] //Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2003. – № 2. – С. 139 – 140.
14. Дмитрієнко М.Ф., Лисенко О.Є. В.Щербатюк, О.Беззубець, К.Безрідна та ін. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини /М.Ф. Дмитрієнко [та ін.]// УІЖ. – 2005. – № 6. – С. 222 – 225.
15. Тичина Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917–1921) /Я. Тичина. – К.: «Темпора», 2007. – Кн. 1.– 536 с.
16. Голіченко О.В. Польська військова організація і Звенигородське повстання 1918 р. /О.В. Голіченко // Проблеми регіональної історії в контексті загальноукраїнських подій. – К.: Синопис, 2009. – С. 126–129.
17. Щербатюк В.М. Архівна справа «Про боротьбу з бандою Туза» як джерело з вивчення історії селянського повстанського руху в Українській революції 1917 – 1921 років /В.М.Щербатюк // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 188 – 196.
18. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919–1920) /Ю.В. Котляр. – Миколаїв, 1999. – 117 с.
19. Повстанський рух селян у військовій історії України: до постановки проблеми // Воєнна історія. – 2004. – № 1.
20. Чос В. Мліївська республіка /В. Чос // Нова Січ. – 2007. – 7 листоп.
21. Щербатюк В.М. Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року / В.М.Щербатюк В. // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2009. – № 4. –163 – 168.
22. Пономаренко М. Холодноярська республіка / М.Пономаренко // Черкаський край – земля Богдана і Тараса. – К.: Українські пропілеї, 2002. – С. 486 – 497.
23. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю /Р. Коваль. – К.: Діюкор, 2001. – 288 с.
24. За матеріалами пошукової експедиції 4 – 7 червня 2009 р. до Холодного Яру. Записано від директора Кам'янського історичного музею Ю.Ляшка Кам'янського державного історико-культурного заповідника та завідувача філіалу «Холодний Яр» Б.Легоняка Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
25. Бюлетні секретно-інформаційного відділу при Раді Народних Комісарів УРСР // Галузевий Державний архів Міністерства оборони (ГДА МО) України. – Ф.Р. 3773. – Оп. 19823. – Спр. 16.
26. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський.. – Львів: Червона калина, 1992. – 344 с.
27. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004. – 408 с.
28. За матеріалами експедиції 4 – 7 червня 2009 р. до Холодного Яру. Записано від завідувача філіалу «Холодний Яр» Б. Легоняка Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
29. Вівчарик О. У Холодному Яру знову святити ножі і не лише козаки /О. Вівчарик // Час і Події. – 2008. – № 27. – 7 берез.
30. Тронько П.Т., Реєнт О.П. Краєзнавство – міцний фундамент історичної пам'яті, об'єднуючий суспільний рух у справі духовного відродження України і національно-патріотичного виховання

громадян /Тронько П.Т. [та ін.]// Проблеми регіональної історії в контексті загальноукраїнських подій. – К.: Синопис, 2009. – С. 4–7.

31. За матеріалами експедиції 4–7 червня 2009 р. до Холодного Яру. Записано від директора Кам'янського історичного музею Ю. Ляшка Кам'янського історико-культурного заповідника.
32. Короленко Ю. Якби його справа перемогла, то давно жили б у своїй Україні / Ю. Короленко // Нова доба. – 1999. – № 62. – 3 серп.
33. За матеріалами експедиції 4–7 червня 2009 р. до Холодного Яру. Записано від Ю. Хмари – двоюрідного племінника отамана П. Хмари.

Щербатюк В.М. Поисковые экспедиции как один из методов исследования крестьянского повстанческого движения эпохи Украинской революции 1917–1921 гг. (по результатам поисковых экспедиций организации «Витоки» Национального союза краеведов Украины). В статье показана роль научно-поисковых экспедиций как одного из методов исследования крестьянско-повстанческого движения Украинской революции 1917–1921 гг.. На конкретных примерах проанализирована важность использования в научных работах местных материалов. Доказана необходимость комплексного применения материалов архивов, научно-исследовательских экспедиций, специальной литературы в процессе исследований.

Ключевые слова: исследования, научно-исследовательские экспедиции, крестьянство, крестьянское повстанческое движение, повстанцы.

Shcherbatyuk V.M. Scientific research expeditions as a method of the peasant insurrectionary movement studying in the period of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921 (By the results of scientific research expeditions conducted by «Vytoky» organization of the National Local History Researchers' Union). The article shows the role of scientific research expeditions as one of the methods of the peasant insurrectionary movement studying during the Ukrainian revolution of 1917 – 1921. The importance of the local materials applying in scientific research is analysed on the basis of specific examples. The necessity of a complex application of archival materials, the results of scientific research expeditions, special literature in the process of study has been proved.

Key words: research, scientific research expeditions, peasantry, peasant insurrectionary movement, insurrectionists (rebels).